

ЩОДО ТЕРМІНОВИХ ЗАХОДІВ З ПІДТРИМКИ ДРІБНИХ СЕЛЯНСЬКИХ І ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ

Центр економічних і соціальних досліджень
Центр регіональних досліджень
Національного інституту стратегічних досліджень

Анотація

У записці оцінено ризики від припинення торгівлі сезонною сільгосппродукцією на продовольчих ринках внаслідок карантинних заходів. Зроблено висновок про значні негативні наслідки як для агровиробників, включаючи дрібні селянські господарства, так і для споживачів. Запропоновано низку нагальних заходів, спрямованих на виправлення ситуації шляхом сприяння відновленню функціонування продовольчих ринків, впровадження альтернативних каналів реалізації сезонної агропродукції, надання підтримки дрібним агровиробникам, які постраждали від застосування карантинних обмежень.

Висновки та рекомендації

Внаслідок застосування у березні-квітні ц.р. заходів, спрямованих на запобігання поширенню на території України COVID-19), припинено торгівлю на переважній більшості продовольчих ринків. Це створило значні перешкоди для реалізації сезонної овочевої продукції, що негативно відбивається як на становищі агровиробників (включаючи дрібні селянські господарства), так і на споживанні населення. У зв'язку з цим необхідно терміново вжити заходів, спрямованих на наступне.

1. Максимально швидке відновлення реалізації сезонної агропродукції на продовольчих ринках з чітким визначенням та дотриманням вимог протиепідемічної безпеки:

- відновити дозвіл на діяльність продовольчих ринків, включаючи ринки вихідного дня, за умов:

- реалізації лише сільськогосподарської продукції та садивного матеріалу;
- жорсткого дотримання продавцями та покупцями чітко визначених спеціальних санітарно-епідеміологічних правил та регламентів;

- покласти відповідальність за дотримання необхідних умов: у разі здійснення торгівлі суб'єктами господарювання (МП, ФОП) – на них, у разі продажу фізичними особами врожаю з власних ділянок – на адміністрацію ринку/орган

місцевого самоврядування, який забезпечує його роботу;

- розробити (Мінрегіон спільно з МОЗ) типову методичку облаштування торговельної зони продовольчого ринку в умовах протиепідемічних обмежень;

- розробити та поширити (МОЗ) регламент застосування захисних засобів (зокрема – спосіб носіння захисних масок, ситуації, в яких обов'язково використовувати рукавички, застосування захисних екранів та фасування для продукції, режими дезінфекції тощо);

- рекомендувати (Мінрегіон) органам місцевого самоврядування у разі неможливості належного облаштування наявних ринкових майданчиків облаштовувати тимчасові торговельні майданчики з використанням наявних площ (стадіони, пустирі, непрацюючі виробничі об'єкти, вулиці, площі тощо);

- налагодити (ОДА, РДА, ОТГ) у місцях функціонування продовольчих ринків візуальне інформування продавців та відвідувачів про обов'язкові протиепідемічні правила, провадити відповідну «агресивну» інформаційну кампанію;

- налагодити (Мінрегіон, Держпродспоживслужба) методичну допомогу та контроль органів місцевого самоврядування спільно з територіальними органами Держпродспоживслужби щодо дотримання правил та регламентів функціонування продовольчих ринків;

- рекомендувати (силами органів місцевого самоврядування, або з наданням методичної та/або фінансової підтримки у реалізації відповідного бізнес-проекту) організувати на великих продовольчих ринках логістичні центри зі збору телефоном та через інтернет роздрібних та оптових замовлень, доведення їх до зареєстрованих постійних продавців ринків, пакування та доставлення продукції до споживачів з дотриманням необхідної санітарної безпеки.

2. Впровадження доступних альтернативних інструментів реалізації сезонної агропродукції:

- запровадити (Мінекономіки) в якості пріоритетного напрямку державної підтримки фермерських господарств розвиток обслуговуючої сільськогосподарської кооперації, насамперед збутової, що дозволить формувати партії товарів, що відповідатимуть запитам мережевих та дрібних продуктових магазинів;

- розробити (Мінцифри, Мінекономіки) комунікаційну стратегію щодо розширення цільової аудиторії учасників (продавців і покупців) онлайн-торгівлі сільськогосподарської продукції в Україні;

- організувати (Мінцифри, Мінекономіки) онлайн-ярмарки, віртуальні аукціони для заохочення дрібного опту, що дасть змогу розширити застосування каналу торгівлі та збільшити торговий оборот;

- розробити на базі ресурсів Мінцифри спільно з Українською плодовоовочевою асоціацією (УПОА) та у співпраці з існуючими платформами електронної торгівлі з великим обсягом користувачів структуровану он-лайн торговельну платформу для реалізації сезонної продовольчої продукції;

Довідково. 30 березня 2020 р. УПОА за підтримки ЄБРР та ФАО створила онлайн-платформу на базі месенжера Telegram. Наразі охоплення складає 1,4 тис. користувачів. Платформа була створена за принципом спільноти East Fruit, що виступає посередником для укладання міжнародних регіональних угод. В той же час, для East Fruit Telegram є додатковим каналом, основна торгівля винесена на повноцінний сайт.

- розробити (Мінекономіки) порядок та норми залучення страхових компаній для забезпечення прав покупців при доставці сільськогосподарської продукції, спеціалізований механізм вирішення спорів щодо якості/збереженості

сільськогосподарської продукції;

- рекомендувати (Мінрегіон) органам місцевого самоврядування здійснити низку кроків щодо підвищення доступності електронної закупівлі для пересічних дрібних агровиробників, зокрема:

- створення в соціальних мережах відповідних структурованих груп, для місцевих продавців потенційних покупців городини, іншої сільгосппродукції;

- організації на базі Інтернет-сайтів органів управління ОТГ, сільських та селищних рад майданчиків для посередництва між споживачами та продавцями сільгосппродукції (включаючи логістику постачання), наповнення яких може здійснюватися на основі використання онлайн-форм, електронних повідомлень, телефонної «гарячої лінії», цільових телефонних дзвінків посадових осіб зазначених органів виробникам тощо;

- рекомендувати органам місцевого самоврядування забезпечувати, у разі потреби, посередництво в комунікації між продавцями аграрної продукції та підприємствами в сфері оптової та роздрібної торгівлі, як розташованими на території громад, так і обласного рівня;

- рекомендувати органам місцевого самоврядування сформувати місцеві фонди, орієнтовані на закупівлю сільськогосподарської продукції у дрібнотоварних сільськогосподарських виробників, для формування на основі цих закупівель наборів продовольчих товарів для забезпечення потреб у продуктах харчування населення літнього віку та сімей, працездатні члени яких повністю або частково тимчасово не працюють внаслідок впровадження карантинних заходів;

- забезпечити безперешкодну діяльність у сільських районах офіційних закупівельників сільськогосподарської продукції, з дотриманням необхідних протиепідемічних заходів.

3. Підтримку дрібних агровиробників, які зазнали втрат внаслідок карантинних обмежень:

- забезпечити прискорене проходження сертифікації дрібнотоварних підприємств щодо міжнародних та європейських стандартів виробництва сільськогосподарської продукції, з метою найшвидшого їх доступу до всіх каналів реалізації продукції;

- організувати методичну, правову та організаційну підтримку експорту сезонної аграрної продукції, виробленої дрібнотоварними виробниками (в т.ч. формування товарних партій продукції);

- дозволити, на період дії карантинних заходів, для сільськогосподарських підприємств збільшити до 10 осіб ліміт одночасного перебування працівників для здійснення польових робіт при дотриманні ними норм 1,5 м відстані перебування один від одного;

- розробити та затвердити бюджетну програму підтримки розвитку сімейних фермерських господарств, передбачивши фінансове стимулювання трансформації особистих селянських господарств у сімейні фермерські господарства, в тому числі на безповоротній основі, підтримку фермерів-початківців, стимулювання створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів тощо;

- організувати навчальні онлайн-програми для формування навичок малих сільськогосподарських виробників у застосуванні технологій електронної торгівлі;

- створити на базі ресурсу Мінцифри платформу для консультування фермерів та інших дрібних агровиробників з логістичних, правових питань здійснення

електронної торгівлі, а також дотримання необхідних норм і обмежень при торгівлі на продовольчих ринках.

Обґрунтування

У весняний період в Україні щороку спостерігається динамічне зростання пропозиції ранніх овочів та іншої городини, вирощених у фермерських та індивідуальних селянських господарствах, а також розпродажу залишків минулорічної продукції, закладеної на тривале зберігання. В останні роки пропозиція такої продукції зростає, що пов'язано як з розширенням площ відповідних насаджень, так і з інвестуванням зазначених господарств у виробництво (теплиці і парники, добрива, насіннєвий матеріал тощо). За даними офіційної статистики, саме господарства населення відіграють ключову роль у виробництві низки культур. Зокрема, у 2019 р. ними було вироблено 98,3 % реалізованої картоплі (у фізичному обсязі), 87,1 % - овочевих культур (у т.ч. 85,0 % - закритого ґрунту), 87,1 % - плодоягідних культур. Крім того, зі зростанням купівельної спроможності населення зростають обсяги реалізації сільгосппродукції, виробленої дрібними селянськими господарствами, коректний статистичний облік якої не ведеться. У 2018 р. у сфері виробництва вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів було зареєстровано лише 2305 суб'єкта господарювання, 95,6 % - мікропідприємства, з яких 1384 (64,2 %) працювали у формі ФОП. Оскільки овочі виробляються в основному господарствами населення, на ринок потрапляють невеликі партії сільгосппродукції різної якості, що ускладнює формування великих партій для торговельних мереж.

Виняток становлять Миколаївська та Херсонська області, де виробництво овочевої продукції поставлено на «промислову» основу. Зокрема, підприємствами (переважним чином малими та дрібними) тут виробляється відповідно 58 % та 44 % овочевої продукції. Загалом ці дві області виробляють 18 % усієї овочевої продукції, що виробляється в Україні.

Про недостатність потужностей вітчизняних виробників порівняно зі зростаючим споживчим попитом свідчить збільшення частки імпорту на відповідних ринках. Так, якщо у 2010 році частка імпортованих свіжих овочів становила менше 10 %, у 2018 р. – майже 15 %, 2019 р. – 29,5 %. За 2019 рік виробництво овочів зросло в Україні на 2,5 %, імпорт – зріс удвічі та склав 212 млн дол.

Вчасна реалізація сезонної продукції вітчизняними виробниками українська важлива через обмежений термін зберігання багатьох її видів, термінову потребу реінвестування коштів, отриманих від її реалізації, для продовження виробничого циклу (закладення нового врожаю, посівів пізньої городини тощо). Не слід ігнорувати й те, що споживання ґрунтових овочів та городини сприятливо відбивається на якості харчування населення, що вельми важливо в умовах карантинних обмежень перебування на свіжому повітрі та підвищених епідемічних ризиків.

Значну, а за деякими напрямками – визначальну роль в реалізації плодоовочевої продукції відіграють оптові та роздрібні сільськогосподарські ринки. Насамперед це стосується продукції дрібних селянських господарств, які мають значно менші можливості укладати угоди про постачання продукції до торговельних мереж, а також – і бажання повністю «висвітлювати» обсяги

реалізації. **На сьогодні місцевим ринкам немає альтернативи на значній території регіонів України, особливо там, де не присутні великі продуктові торговельні мережі.** За оцінками операторів ринку, споживчий попит на овочі лише на чверть задовольняється через торговельні мережі, решта на продовольчих ринках¹. Останні дозволяють реалізувати продукцію за цінами, нижчими, ніж в торговельних мережах, вищої якості, а також здійснювати оптово-роздрібну торгівлю. Крім того, на ринках часто купують продукцію особи з доходом, нижчим за середній.

Внаслідок застосування у березні-квітні ц.р. заходів, спрямованих на запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 (Постанова Кабінету Міністрів України

№ 211 від 11.03.2020 з наступними змінами²), можливості торгівлі на сільськогосподарських ринках були різко обмежені. Зокрема, Постановою передбачено, що торгівля продуктами харчування дозволена «за умов забезпечення персоналу (зокрема захист обличчя та очей) та відвідувачів засобами індивідуального захисту, зокрема респіраторами або захисними масками, у тому числі виготовленими самостійно, перебування в приміщенні не більше одного відвідувача на 10 кв. метрів торговельної площі, а також дотримання інших санітарних та протиепідемічних заходів». Постановою головного державного санітарного лікаря України (ГДСУ) № 5 від 30.03.2020 р. діяльність таких ринків було дозволено лише за дотримання низки умов: перебування на ринку не більше одного відвідувача на 20 кв. м торгової площі; дотримання відстані між покупцями в черзі не менше 5 м; забезпечення персоналу і покупців засобами індивідуального захисту; для ринків вихідного дня - забезпечення відстані між місцями торгівлі не менше 3 м – що вже фактично унеможливило роботу ринків з дотриманням таких умов. Проте 13 квітня й цю постанову було скасовано «у зв'язку з наявними фактами порушення протиепідемічних заходів при здійсненні торгівлі на ринках». Постановою ГДСУ № 10 від 16.04.2020 р. місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування рекомендовано «заборонити функціонування ринків (продовольчих, непродовольчих та змішаних)».

Як наслідок, торгівля на переважній більшості роздрібних сільськогосподарських ринків в Україні практично зупинена. Враховуючи, що, за експертними оцінками, саме на продовольчих ринках зазвичай реалізується до 85 % ранніх овочів і ягід, це вже зумовило проблеми із збутом вирощеної продукції, позбавило споживачів джерел постачання продовольчими товарами і поставила у скрутне фінансове становище дрібних фермерів та селян. Наразі, за даними УПОА, відмічається критична ситуація із продажами ранньої продукції на Закарпатті та в південних регіонах України, де дозрівання врожаю відбувається у першу чергу. Зокрема, два тижні було заблоковано роботу найбільшого оптового ринку Півдня України «Нежданна» у с. Великі Копані³ в Херсонській області, який працював як логістичний «хаб» для реалізації агропродукції практично для усієї України, у т.ч. –

¹ Особливості ринку свіжих овочів в Україні. Л. М. Галат. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/11_2019/7.pdf

² Постанова Кабінету Міністрів України № 211 від 11.03.2020 «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>

³ В Великих Копанях тонни городини викинули через закриття ринків. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/0/2006/145392/?0&fbclid=IwAR0IC46sNHk01ro8svndAVsdYkCgsNEokLTP xZP GXTgal2azYldJath41Z4>

для постачання на Південь України збереженої продукції минулорічного врожаю; значні втрати від закриття ринків несуть агровиробники Закарпаття⁴; Головне управління національної поліції Одещини вимагає закрити усі ринки області⁵ тощо. За нашими прогнозами, у міру дозрівання сезонної продукції гострота проблеми поширюватиметься на інші регіони. Наразі можна припустити, що проблеми збуту горюдини найбільше відчуватимуться у Харківській, Львівській, Дніпропетровській областях (сумарно ці три регіони забезпечували у 2019 р. майже 22 % овочевої продукції України).

Ситуація, що склалася, містить загрози, пов'язані з погіршенням рівня продовольчої безпеки України, руйнуванням дрібного аграрного бізнесу, загостренням соціальної напруженості⁶, тінізацією ринку агропродукції, що погіршує можливості протиепідемічного контролю цього процесу, провокує зростання цін на агропродукцію у торговельних мережах, стимулює її імпорт. Обмеження можливості закупівлі саджанців плодовоовочевих культур матиме наслідком суттєве скорочення обсягів збору та реалізації врожаю в цьому секторі влітку 2020 року та неможливість заготівлі плодово-овочевої продукції на наступний сезон, що відтворюватиме ситуацію дефіциту. Становище може додатково бути ускладнене відсутністю можливості залучення сільськогосподарськими підприємствами додаткового сезонного персоналу для проведення посівних робіт і збору сільськогосподарської продукції. У т.ч. під загрозою опиниться врожай цілої галузі – ранньої плодово-ягідної продукції (полуниці, малини, окремих кісточкових), оскільки її збір – це трудомісткі процеси із залученням значної кількості працівників.

Є досить очевидним, що в умовах високих епідемічних ризиків відновлення у повному обсязі ринкової торгівлі аграрною продукцією є неможливим, а навіть часткове відновлення – вельми вартісним та організаційно обтяжливим, особливо для невеликих населених пунктів.

Отже, конче необхідними є термінові заходи, які:

- сприятимуть максимально швидкому відновленню реалізації сезонної агропродукції на продовольчих ринках;
- сприятимуть впровадженню доступних альтернативних інструментів реалізації сезонної аграрної продукції;
- забезпечать підтримку дрібних агровиробників, які зазнали втрат внаслідок карантинних обмежень.

Це потребуватиме узгоджених кроків виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також, що вельми важливо, належної самоорганізації як агровиробників, так і потенційних покупців їхньої продукції.

⁴ Сльози і розпач українських фермерів: вирощене на продаж цієї пори доводиться викидати. URL: <https://expres.online/lyudi-i-problemi/slozi-i-rozpach-ukrainskikh-fermeriv-viroshchene-na-prodazh-tsiei-pori-dovoditsya-vikidati?fbclid=IwAR0RP3Oclw2rkz16uDNpTK6PG1BmFOG8YS8BW2zjwz2CMa5Ssgue0uCIJfk>

⁵ Полиция требует закрыть все рынки Одесской области. URL: <https://dumskaya.net/news/politciya-trebuyut-zakryt-rynki-v-odesskoj-oblas-113130/?fbclid=IwAR2KJmjYY6maK1T7vm9TYFCUfV7dx7mBS5bDsv4VDMP-JxJx21kDb4bdOho>

⁶ "Будет война. Пойдем с вилами, лопатами и топорами" - торговцы с неработающего рынка в Больших Копанях готовы к решительным действиям. URL: <https://khersonmasternews.com.ua/post/-budet-vojna-pojdem-s-vilami-lopatami-i-toporami--torgovcy-s-nerabotayushego-rynka-v-bolshih-kopanyah-gotovy-k-reshitelnym-dejstviyam>